

דברים פרק י"ט (אויטאמאטיש איבערגעזעצט)

Yiddish

אויטאמאטיש איבערגעזעצט

סיכום השיעור

סיכום פון פרק י"ט אין ספר דברים

דער ארט פון די דינים אין ספר דברים

די גאנצע פרשת שופטים האנדלט פון ציבור'דיגע מצות — דער בנין פון ציבור'דיגע סדר, בתי דינים, הנהגה, און משפט. נישט ספעציפישע דינים ממש, נאר דער *בנין* פון דינים און פון די גאנצע חברה. פרק י"ט דרייט זיך צו א זייער ספעציפישן דין איבערהאלב דעם גאנצן: די דינים פון רציחה.

רציחה אלס א יסוד'דיגער דין

רציחה איז איינער פון די הויפט'דיגע דינים — עס קומט פאר אין די עשרת הדברות, אין פרשת משפטים, און איבער און איבער אינעם גאנצן תורה. די חשיבות איז צווייערליי:

1. **אלס א מוסר'דיגער דין** — דאס ערשטע זאך וואס א מענטש טאר נישט טאן
2. **אלס דער יסוד פון ציוויליזאציע** — א שטאט, א מדינה, איז בעיקר א ארט וואו געוואלד איז קאנטראלירט און רציחה ווערט באהאנדלט דורך משפט

די שאלה פון אומזיסטע רציחה (שוגג)

ווייטער פון מזיד'דיגע רציחה, עס זענען דא פארשידענע מדרגות פון כוונה — טעותים, פשיעה, אומגליקן. א פאליטישע אדער מוסר'דיגע סיסטעם וואס באהאנדלט נאר מזיד'דיגע רציחה און טוט אפ אומזיסטע טויט אלס "רצון השם" איז נישט ריכטיג. כאטש די תורה אליין זאגט *והאלקים אנה לידו* (השם האט עס געבראכט צו זיין האנט), דארף נאך אלץ זיין א סיסטעם צו באהאנדלן דאס. דער פאקט אז עס זענען דא השפעות אפילו פאר אומזיסטע הריגה מאכט אז מענטשן זאלן זיין מער זארגפעלטיג. פונקט ווי די חכמים מאכן *משמרת למשמרת* (גדרים ארום דעם דין), דער גרעסטער דין וואס דארף אזעלכע גדרים איז רציחה — אריינגערעכנט ממש'דיגע טירן (ווי מעקות אויפן דאך) וואס פארמיידן אומזיסטע טויט.

פון פרייוואטע נקמה צו רעגולירטע משפט

פאר פארמעלע בית דין סיסטעמען, האט עקזיסטירט א פערווענדלעכע, אורשפרינגלעכע דין פון נקמה: אויב איינער הרג'ט איינעם פון מיינע לייט, וועלן מיינע משפחה הרג'ן אים אדער איינעם פון זיינע לייט. דאס איז דער גרונט'דיגער דין פון מלחמה. שטעט און ציוויליזאציע איז ווען *רעגולירן* אפילו דאס. די תורה'ס ערשטער שריט איז איבערנעמען די פרייוואטע משפט און אנהייבן עס צו רעגולירן.

דער דין פון עיר מקלט — פסוקים ~א'~י'

די תורה שטעלט אויף שטעט וואו א שוגג'דיגער רוצח קען אנטלויפן פאר שמירה. דאס איז נישט פשוט דערלויבן אומזיסטע רציחה — עס שטעלט פאר פארמאלע משפט וואס נעמט איבער וואס איז געווען פריער פרייוואטע נקמה. וואוינען אין דער שטאט ארבעט ווי א סארט גלות, גירוש, אדער תפיסה, כאטש די תורה שטעלט עס פאר אלס *ראטעווען* דעם שוגג'דיגן רוצח פון דעם גואל הדם. "זו"ל ליינענען עס אויך אלס עונש, און דאס איז מסתמא דער תכלית. די שטאט איז אויך פארבונדן מיט עטלעכע ארגאניזאציע — אויספארשן וואס איז געשען, באשטימען ווער קומט צו.

פרטים פון דעם דין

ווארום ספר דברים פלאנט פאר אריינגיין אין ארץ ישראל און שפעטערדיגע פארגרעסערונג:

- **דריי שטעט** זאלן אפגעזונדערט ווערן ווען השם שנייט אפ די אומות און ישראל נעמט זייער לאנד

- **די וועגן** צו די שטעט מוזן צוגעגרייט ווערן

- **דאס לאנד ווערט צעטיילט אין דריטלען**, מיט איין שטאט אין יעדן דריטל — קיין אבסאלוטע ווייטקייט ווערט נישט געגעבן; דער עיקר איז צוטריטלעכקייט

ווער קומט צו פאר שמירה?

נאר איינער וואס הרג'ט *בבלי דעת* — אן כוונה. דאס לשון קודש ווארט *דעת* דא מיינט **כוונה**, נישט וויסן. די תורה'ס לשון איז זאגנדיג: "ער האט אים נישט געשונא פון תמול שלשום" — מיינט עס איז נישטא געווען קיין פארויסגעפלאנטע זאך, קיין פריערדיגע שנהא. דער משל וואס ווערט געגעבן: א מאן האקט האלץ אינעם וואלד און דער אקס-קאפ פליט אפ און שלאגט זיין חבר. דאס איז קלאר אומזיסט — אן ארבעט אומגליק.

פארוואס דריי שטעט זענען נויטיג

דער גואל הדם וועט יאגן דעם רוצח *כי יחם לבבו* — ווארום זיין הארץ וועט ברענען מיט כעס (און בצדק אזוי). אויב דער וועג איז צו ווייט, קען דער נוקם דערקאפן און הרג'ן איינעם וואס פארדינט נישט דעם טויט, ווארום די מיתה קומט נאר צו א *שונא* (א מזיד'דיגער רוצח, איינער וואס האט געשונא דעם קרבן "פון תמול שלשום"). דריי שטעט מאכן זיכער אז עס איז שטענדיג דא א דערגרייכבארע מקלט — איין שטאט וואלט געווען נישט גענוג, ווארום דער נוקם קען נאך אלץ דערגרייכן דעם אנטלויפער פאר אנקומען.

פארגרעסערונג צושטעל

אויב השם פארגרעסערט דאס לאנד (תלוי אין היטן די מצות און לייב האבן השם), מוזן דריי נאך שטעט צוגעלייגט ווערן (ניין אינגאנצן). דאס ווייזט אז די *עיר מקלט* איז א יסוד'דיגער עלעמענט פון בויען א מדינה. פארגרעסערן טעריטאריע דארף פארגרעסערן די אינפראסטרוקטור אזוי אז דער דין פון רציחה — אריינגערעכנט דאס רעגולירן פון נקמה פאר אומזיסטע הריגה — בלייבט ריכטיג געפירט.

אומשולדיג בלוט און ציבור'דיגע אחריות

דער פסוק ענדיגט אז *דם נקי* (אומשולדיג בלוט) טאר נישט פארגאסן ווערן אינעם לאנד. עס זענען דא שכבות פון בלוט-שולד: רציחה אליין מטמא דאס לאנד, אבער דערלויבן דאס אומגעזעכטע הרג'ן פון אן אומזיסטן רוצח — ווארום דער סיסטעם איז געווען נישט גענוג — שאפט נאך א בלוט-שולד וואס פאלט אויף דער גאנצער קהילה פאר זיין פשוטדיג.

דער מזיד'דיגער רוצח — פסוקים ~א'~י"ג

אן מזיד'דיגער רוצח קען נישט בלייבן אין דער עיר מקלט. אויב איינער איז א *שונא* וואס האט געפלאנט און אויפגעלויפערט זיין קרבן, שיקן די זקנים פון זיין אריגינעלע שטאט פאר אים, ציען אים ארויס פון דער מקלט שטאט, און איבערגעבן אים צום גואל הדם צו ווערן אומגעבראכט. באמערקנסווערט, אפילו אין פאלן פון מזיד'דיגע רציחה, איז עס נאך אלץ דער *גואל הדם* וואס פירט דורך די הריגה. די *עיר מקלט* שיצט נאר שוגג'דיגע רוצחים; מזיד'דיגע רוצחים ווערן צוריקגעגעבן צום אריגינעלן דין פון בלוט נקמה.

די תורה באפעלט *לא תחוס עיניך* — זאלסט נישט האבן רחמנות. דאס ווארט *דם* דא מיינט נישט ממש'דיג בלוט נאר בלוט-שולד — די שולד פון

נאך בעסער. אין פראקטיק, *בתי דינים* ארבעטן נישט מיט דעם עקסטרעמען פארמאליזם געפונען אין דער גמרא, און זיי זענען קיינמאל נישט געווען געמיינט אזוי — דער סיסטעם דארף שופט'דיגע שיקול הדעת.

פאלשע עדים (עדים זוממים)

די גרעסטע שוואכקייט פון א עד-באזירטן בית דין סיסטעם איז פאלשע עדות — וואס איז פארוואס עס קומט פאר אין די עשרת הדברות. אין דער תורה'ס געזעצלעכער וועלט, עס זענען נישטא קיין געשריבענע קאנטראקטן אדער פיזישע ראיות; אלעס איז תלוי אין לעבעדיגע מינדלעכע עדות. דאס מאכט עקסטרעמע מיטלען קעגן שקר עדות עסענציעל.

אויב עדים ווערן געפונען צו האבן געזאגט פאלש — די שופטים פארשן (*ודרשו השופטים*), כאטש די תורה ספעציפירט נישט דעם אופן — איז דער עונש: וואס זיי האבן געזוכט צו טאן צום באשולדיגטן ווערט געטאן צו זיי. דאס ווערט געזאגט מיט דער נוסח: *נפש בנפש, עין בעין, שן בשן, יד ביד, רגל ברגל* — נפש פאר נפש, אויג פאר אויג, צאן פאר צאן, האנט פאר האנט, פוס פאר פוס.

דאס איז א בריליאנט קאליברירטע אפשרעקעניש. פאלשע עדות איז בעצם א נידעריג-ריוויקא, הויך-באליוונג פארברעכן: מען קען צעשטערן איינעם לעבן מיט עדות, און אן דעם דין, די ערגסטע השפעה קען זיין א מינערע קנס. דורך מאכן דעם עונש שפיגלען פונקט וואס דער פאלשער עד האט געמיינט אנצוטאן, מאכט די תורה זיכער אז דער מעשה פון זאגן עדות טראגט דעם פולן געוויכט פון אירע פאטענציעלע השפעות. די הלכה ספעציפירט דאס קומט צו ספעציפיש ווען דער געמיינטער קרבן איז *נישט* טאקע אומגעבראכט געווארן, ווארום דער דין ציעלט דעם מעשה פון פאלשע עדות אליין, נישט דעם תוצאה. אן אזעלכע עקסטרעמע מיטלען, וואלט עדות געווען פיל צו שוואך א יסוד פאר א משפט סיסטעם.

אומשולדיג בלוט פארגאסן אומגערעכט מוז אפגערעמט ווערן (*בער*). דאס ווערט באשריבן אלס *וטוב לך* — וואס מאכט אויס א גוטע חברה. די תורה ווארפט אפ דעם געדאנק אז נחמנות צו רוצחים איז רחמנותדיג. רחמנות קומט צו צום שוגג'דיגן רוצח; עס קומט נישט צו צום מזיד'דיגן.

איסור פון באוועגן גרענעצן — לא תסיג גבול

לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים — זאלסט נישט באוועגן די גרענעצן וואס פריערדיגע האבן געשטעלט. דאס איז נאך א יסוד'דיגער דין פאר בויען א חברה. עס איז נישט בלויז לאנד גנבה; עס שלאגט אן עפעס טיפערס. דער שלום פון א ארט רוט אויף אפגעמאכטע גרענעצן — דאס איז מיין שטיק, דאס איז דייןס. באוועגן גרענעצן צעשטערט דעם גרונט'דיגן געזעלשאפטלעכן שלום וואס פריערדיגע דורות האבן אויסגעהאנדלט. דאס איז גרינג צו איבערזען אין ערטער מיט געשטעלטע געזעצלעכע סדר, אבער אין ערטער מיט ווייניגער געזעלשאפטלעכן סדר, ווערט דאס קריטיש וויכטיג. א קארעספאנדירנדע קלה קומט פאר שפעטער: *ארור מסיג גבול רעהו בסתר* — ארור איז דער וואס באוועגט זיין שכן'ס גרענעץ בהסתר, ווארום אזעלכע מעשים זענען שווער צו אנטדעקן.

דינים פון עדים און ראיות

דער פרק'ס לעצטע הויפט חלק באהאנדלט די דינים פון ראיה און עדות — יסוד'דיג צו יעדן משפט סיסטעם.

מינימום פון צוויי עדים

אין עד (*עד אחד*) איז נישט גענוג צו פארשולדיגן פאר קיין עבירה אדער פארברעכן. צוויי אדער דריי עדים זענען נויטיג. די שאלה פארוואס די תורה זאגט "צוויי אדער דריי" — אויב צוויי איז גענוג, וואס לייגט צו דריי? — ווערט באהאנדלט אין הלכה, אבער דער פשט איז גלייך: אין עד קען זיין טועה אדער משוגע; צוויי געבן אומאפהענגיגע באשטעטיגונג; דריי זענען

תמלול מלא

דברים פרק י"ט: די ערי מקלט און די דינים פון רציחה

דער הקדמה: עפנטלעכע מצות אין ספר דברים

דער פרק איז א חלק פון די סדרה מצות ווי די גאנצע עיקר ספר פון דברים וואס הייסט משנה תורה — דעם ליסט פון מצות. אויב מיר גרופירן זיי צוזאמען אין געוויסע גרופעס, אין דעם אלגעמיינעם זינען איז די גאנצע זאך וואס מ'ליינט אין פרשת שופטים די עפנטלעכע מצות, מצות פון דעם עפנטלעכן סדר. דאס מיינט צו זאגן דער בנין פון די דינים, דער בנין פון די בתי דינים, דער בנין פון די הנהגה, די מענטשן וואס זענען אחראי אויף די דינים, זענען אחראי אויף די מענטשן. אזוי נישט אזוי פיל די ספעציפישע דינים נאר דער בנין פון די דינים, דער בנין פון די משפט און פון די גאנצע חברה.

אזוי דא אין פרק י"ט קומען מיר צו א זייער ספעציפישן דין און עס איז געשטעלט אויף א זייער ספעציפישן אופן. די אלגעמיינע קאטעגאריע וואס די דינים געהערן אריין איז די דינים פון רציחה.

רציחה אלס א ראשון און יסודי דין

איצט רציחה איז איינס פון די אלע ראשונע דינים, איינס פון די ערשטע דינים אין א געוויסן זינען, טאקע. עס איז איינס פון די עשרת הדברות, וואס דאס דארף שוין ווייזן אונז אז דאס איז א זייער ראשון דין, א זייער יסודי דין. עס ווערט דערמאנט גלייך אין פרשת משפטים, אסאך מאל האבן מיר רציחה אלס איינס פון די ראשונע זאכן.

אבער ס'איז דא עפעס מער קאמפליצירט מיט דעם. נאר רציחה, טאקע, איז א סארט פשוט. אבער ס'איז דא קאמפליקאציעס ווארום רציחה איז נישט נאר דער ערשטער דין ווי דער ערשטער מוסר'דיגער דין, וואס א מענטש זאל נישט טאן. עס איז אויך איינס פון די ערשטע יסודות פון א שטאט. א שטאט איז די סארט ארט, א ציוויליזאציע, ארט וואו מענטשן וואוינען, א

מדינה איז וואו רציחה ווערט געטרעטן, וואו געוואלד ווערט קאנטראלירט, וואו ס'איז דא א דין צו טרעטן די געוואלד.

די קאמפליקאציע פון אומזיסטיגע רציחה

איצט ס'איז דא רציחה, פארפלאנטע רציחה, וואו איינער הרג'נט איינעם, גוט. מיר האבן די דינים וואס וועלן זיין בעיקר וועגן דעם עונש פון יענער רציחה. וואס געשעט אויב מיר קענען נישט געפינען דעם רוצח, ווי מיר וועלן רעדן וועגן.

אבער דאן ס'איז אויך דא נישט-פארפלאנטע רציחה, וואס מיר רופן מאנסלאטער. אמאל ווערן מענטשן אומגעבראכט צי דורך א טעות, צי דורך נעגלידזשענס, צי דורך עפעס אן עקסידענט. ס'איז דא א סך מיני מדריגות פון פארפלאנטונג פון כוונה אין רציחה און דאס איז אויך עפעס וואס דארף ווערן געטרעטן.

פארוואס אומזיסטיגע רציחה מוז ווערן געטרעטן

מיר קענען נישט דערלויבן — נישט נאר קענען מיר נישט דערלויבן באוואוסטע רציחה — א שטאט איז עפעס, דער גאנצער עיקר פון א שטאט, מ'האט עפעס א הגנה עצמית, מ'האט עפעס א מדריגה פון מענטשן וואס באשיצן איינעם דעם אנדערן. אזוי מיר דארפן באשיצן איינעם דעם אנדערן אויך פון אומזיסטיגע רציחה.

אויב איינעם מוסר סיסטעם אדער איינעם פאליטישן סיסטעם זארגט נאר וועגן באוואוסטע רציחה און זאגט נו, עס איז א טעות, ווייסט איר, עס איז אלעס השם וואס האט עס געטאן און אזוי ווייטער, דאס איז נישט ריכטיג. טאקע איינס פון די ערשטע מאל וואס עס דערמאנט עס, רעדט עס וועגן ווי מיר זאגן השם האט עס געטאן אדער די נאטור האט עס געטאן. עס איז געשען פון זיך אליין. עס איז נישט צוצושרייבן צו א מענטש. אבער

פארטרייבונג אדער תפיסה. ער מוז ווערן איינגעשפארט אין דעם, כאטש די תורה שטעלט עס נישט אויף אזוי.

די תורה שטעלט עס אויף ווי ראטעווען דעם רוצה אדער דעם אומזיסטיגן רוצה, דעם מאנסלאטערער פון ווערן אומגעבראכט דורך דעם גואל הדם, דורך דעם וואס נוקם דעם בלוט. עס קען אויך, אין חז"ל, טאקע ליינענען עס ווי אן עונש אין זיך. און דאס איז ווארום איך טראכט דאס איז דער תכלית פון דער סארט זאך.

אבער אויך מיר דארפן זיך פארטראכטן אז די שטאט איז נישט נאר מאגיש אז עס באשיצט זיי — ס'איז דא עפעס א סארט ארגאניזאציע וואו זיי טרעטן זיך פון געפינען וואס וועט געשען און אזוי ווייטער.

ווער איז דערלויבט צו גיין צו דער עיר מקלט

און מיר זען ווען די תורה גיט דעם דין, גיט זי אויך פרטים פון ווער איז דערלויבט צו גיין צו עס.

אזוי איצט נאך איין שריט מיר דארפן צולייגן צו דעם איז אז די גאנצע ספר משנה תורה איז פלאנירן פאר די מענטשן גיין אריין אין ארץ כנען, ארץ ישראל. אבער נישט נאר גיין אריין נאר אויך עווענטועל פארברייטערן זייער פאליטיק, פארברייטערן זייער מדינה. פארברייטערן דורך כובש זיין מער לאנד, דורך נאר שאפן גרעסערע שטעט און אזוי ווייטער. און דעריבער ס'איז דא ספעציפישע הוראות אין די דינים פאר ווען דאס וועט ווערן פארברייטערט, ווען דאס וועט ווערן איבערגענומען מער און וואס וועט געשען אין דעם. דאס איז געווען זייער בפירוש געמאכט אין פרשת ואתחנן. און דא האבן מיר עס אין א מער פשוט'ן זינען.

די איינשטעלונג פון דריי שטעט

אזוי וואס מיר האבן איז דער דין ווען עס זאגט: ווען השם וועט אויסשניידן די אומות וואס איר קעמפט מיט און איר וועט איבערנעמען זייערע שטעט, דאן וועסטו אפזונדערן דריי שטעט. און אויך וועסטו צוגרייטן דעם וועג צו די דריי שטעט. דו וועסט איינטיילן אין דריטלען די גרענעצן, די גבולים פון דיין לאנד. און יעדערער, יעדער רוצה וועט אנטלויפן, וועט אנטפליען צו די דריי שטעט.

איצט, טאקע, דאס מיינט נישט אז איצט האסטו א פריי פאס פאר רציחה. דאס איז נישט געווען דער עיקר פון דעם דין. דער עיקר פון דעם דין איז געווען צו רעגולירן אומזיסטיגע רציחה, ריכטיג? אדער, יא, אומזיסטיגע רציחה.

אזוי האבן מיר א גאנצע פרשה וואס דערקלערט ווער וועט זיין דערלויבט צו גיין צו דער שטאט. אזוי ווי איך האב געזאגט, ערשט גיט עס דיר דעם דין מיט דריי שטעט. און, טאקע, דאס איז לויט ווי גרויס אדער ווי ברייט דיין מדינה איז. דו וועסט האבן א דריטל. אזוי עס גיט נישט ווי אן אבסאלוטע מאס. עס זאגט דיר נישט פונקט ווי ווייט. טאקע, דער עיקר איז אז אין יעדן דריטל פון לאנד — וואס אפשר די זענען געווען ווי שטאטן אינעם לאנד — ווי יעדער שטאט אדער יעדער חלק זאל האבן איינס פון די שטעט וואו זייערע [אומזיסטיגע הורגים] זאלן גיין.

דעפינירן ווער קוואליפיצירט פאר מקלט

אבער ווער זאל גיין דארטן? נישט נאר יעדער רוצה. נאר ווער עס שלאגט אדער הרג'נט, ריכטיג? שאדט זיין חבר בבלי דעת. דעת מיינט נישט וויסן, ריכטיג? עס מיינט כוונה.

דער שיינער אויסדרוק: "ער האט אים נישט געשווארן פון נעכטן"

און דער אופן צו אויסדריקן דאס זייער שייך: ער האט אים נישט געשווארן פון נעכטן. ער איז נישט קיין שוואר, ריכטיג? דאס איז נאך אן אופן צו זאגן פארפלאנטע רציחה, ריכטיג? אויב איינער איז אין א קריג מיט איינעם, ער איז א שוואר פון דעם טאג פריער, דעם טאג פאר דעם, דאס מיינט ער האט געפלאנט די רציחה. ער האט עס נישט געפלאנט.

דער משל: די האק אין וואלד

פונדעסטוועגן דארף זיין עפעס א תירוץ פאר דעם. עס דארף זיין עפעס א וועג צו טרעטן דעם פראבלעם.

טאקע, דער פאקט וואס ס'איז דא א תירוץ אדער אפשר עפעס א סארט עונש אפילו פאר איינעם וואס פארזאכט טויט דורך נעגלידזשענס אדער דורך נישט-באוואוסטע רציחה איז אויך אז מענטשן וועלן זיין פיל מער זארגפעלטיג. אין אנדערע ווערטער, מיר שאפן דעם גאנצן סיסטעם. יעדערער ווייסט דעם סיסטעם פון א חברה ווי די עבודה פון די חכמים איז צו מאכן משמרת למשמרתי — צו שאפן פארשידענע סארטן גדרים ארום דעם דין.

אזוי דער גרעסטער דין וואס דארף גדרים ארום עס איז דער דין פון רציחה און ס'איז דא ממש'דיגע גדרים ווי מיר לערנען וועגן א גדר וואס מ'שאפט אז מענטשן זאלן נישט אראפאלן פון דיין דאך. דאס איז א גדר ארום דעם דין פון רציחה און דער איינציגער סיבה מיר דארפן אזעלכע גדרים און זאכן ווי דאס, מענטשן טרעטן זיך פון זיכערקייט, איז ווארום אפילו אומזיסטיגע רציחה ווערט גענומען זייער ערנסט.

פון פריוואטע נקמה צו רעגולירטע משפט

אזוי איצט דער ראשון אופן אין וועלכן — איך האב איך געזאגט איך האב גערעדט וועגן אומזיסטיגע רציחה ווערן גענומען ערנסט און איצט גייט עס איין מדריגה מער. איין מדריגה מער איז אז אין דעם ראשון דין און דעם דין פאר עס איז דא סיסטעמען פון בתי דינים וואס נעמען וואס מיר רופן היינט די מאנאפאל פון געוואלד און נעמען די גאנצע מאנאפאל און שפענדן משפט אינגאנצן. ס'איז דא עפעס א פערזענלעכן דין, עפעס א סארט דין פון נקמה טאקע, אבער עס איז נישט נאר נקמה ווי אין דעם ווילדן זינען.

דאס איז וואס דער דין, דער ראשון דין, וואס איז דער דין פון רציחה, דער איסור פון רציחה איז באזירט אויף. עס איז באזירט אויף דעם פאקט אז מענטשן האבן קרובים, מענטשן האבן אנדערע מענטשן וואס זארגן פאר זיי, וואס זענען אין עפעס א סארט ברית מיט זיי. און אויב איינער הרג'נט איינעם פון מיינע מענטשן וועל איך אים הרג'נען אדער אפילו וועל איך הרג'נען איינעם פון זיינע מענטשן. דאס איז דער דין פון מלחמה. דאס איז די יסודי זאך.

איצט שטעט זענען וועגן רעגולירן אפילו דאס, ריכטיג? אזוי אנהייב האבן מיר: דו הרג'נסט מיר, אפילו דורך א טעות, איך הרג איך דיר אדער מיין נאענטער קרוב, די מענטשן אחראי פאר מיר, די מענטשן וואס איך האב צוגעזאגט צו באשיצן, וואס זענען צוגעזאגט צו באשיצן מיר וועלן דיר הרג'נען.

איצט ווען ס'איז דא א שטאט וואס האט א משפט דין, די בתי דינים און אזוי ווייטער, זיי פרובירן איבערצונעמען דאס אויך. אזוי די תורה און דער ערשטער שריט איז פרובירן איבערצונעמען דעם פריוואטיזירטן משפט, אזוי צו זאגן, דעם דין פון נקמה צו עפעס רעגולירן עס, צו אנהייבן רעגולירן עס.

דער דין פון ערי מקלט

אזוי איינס פון די ערשטע דינים מיר האבן געקראגן וועגן דעם איז דער דין פון ערי מקלט, וואס איז אז מיר שטעלן אויף ספעציפישע שטעט וואו איינער וואס האט געהרג'נט איינעם אומזיסטיג, אדער מיר וועלן זען אין דעם קומענדיגן חלק פון דעם פרק די קאמפליקאציע וועגן דעם, ער וועט גיין צו יענער שטאט און יענע שטאט וועט אים באשיצן. עס איז א סארט מקלט שטאט, ריכטיג? א שטאט וואו די מענטשן וואס האבן צעבראכן דעם דין אין יענעם זינען ווערן באשיצט.

די צוויי זייטן: באשיצונג און עונש

און זיי ווערן נישט נאר באשיצט. עס איז נישט נאר א באשיצונג ווי, גוט, מיר דערלויבן אומזיסטיגע רציחות. אזוי עס מוז ווערן פארשטאנען אז די חברה, דער מער פארמאלער דין פון משפט נעמט איבער דעם און זיי וועלן זיך טרעטן. אין עפעס א זינען נאר דער פאקט אז ער מוז וואוינען אין יענער שטאט איז שוין עפעס א סארט עונש, ריכטיג? עס איז א סארט גלות אדער

איצט, האבן מיר דאס היפך. אבער אויב איינער איז א שונא, ער האט געפלאנט, ער האט געפלאנט, ער, ווי זאגט מען, ער האט אים אויפגעלויפערט, ריכטיג? און ער איז געשטאנען אויף אים, ער האט איינעם אויפגעלויפערט און ער האט אים אומגעבראכט, און יענער מענטש טראכט ער וועט אנטלויפן, דאן, דערלויבן מיר אים נישט. די זקנים פון זיין שטאט וועלן שיקן, זיין שטאט, ריכטיג, די אריגינעלע שטאט וואו ער איז געקומען פון, וועלן אים נעמען פון דארט, און זיי וועלן אים געבן צו די הענט פון דעם גואל הדם און אים הרג'נען.

אזוי דא, האבן מיר נאך אלץ דעם גואל הדם אלס דער וואס נוקם דעם טויט, אפילו ווען עס איז געווען פארפלאנט, אפילו איז געווען באוואוסטע רציחה, עס איז דער גואל הדם וואס הרג'נט אים. דער עיקר איז אז אויב דער מענטש איז, דער טויט איז נאר געווען אן עקסידענט, דאן דערלויבן מיר די עיר מקלט צו באשיצן דך. אנדערש, דערלויבן מיר עס נישט, און מיר וועלן דך ארויסנעמען און צוריקקערן דך צום אריגינעלן דין, וואס איז אז דער גואל הדם איז דערלויבט דך צו הרג'נען.

קיינ רחמנות נישט פאר דעם באוואוסטן רוצח

און דער פסוק ענדיגט זיך, לא תחוס עינך, האב נישט קיין רחמנות פון דעם, ווארום פאר דער זעלבער סיבה, דארפסטו רייניגן, ובערת, די שולד, די ריינע, דאס אומשולדיגע בלוט דארף ווערן, דאס אומשולדיגע בלוט פארגאסן, דם דא מיינט נישט בלוט ממש, די שולד פון דעם בלוט, שולד פון ריין בלוט, וואס איז געווארן פארגאסן אומזיסט און פארגאסן אומגערעכטערהייט, דאס מוז ווערן גערייניגט, און דאס איז א חלק פון דעם, דאס איז וואס א גוטע חברה איז.

אמאל טראכטן מענטשן אז געבן לעניענסי צו רציחה איז עפעס שייך. די תורה שיינט נישט צו טראכטן דאס, עס איז דאס היפך. לא תחוס עינך — מיר האבן טאקע, מיר האבן טאקע רחמנות, ריכטיג, אין אנדערע ווערטער, מיר האבן טאקע רחמנות, מיר האבן רחמנות אויף דעם מענטש וואס האט עס געטאן בטעות, אבער מיר האבן נישט רחמנות אויף דעם מענטש וואס האט עס געטאן באוואוסט. גוט?

אזוי דאס איז איין דין וועגן שאפן די שטעט, און יעדער געגנט, יעדער סארט, יעדע פראווינץ מוז האבן איינס, אמווייניגסטנס איין שטאט, אין וועלכן דער גואל הדם, פאר די, עיר מקלט.

דער איסור קעגן באוועגן גרענעצן

איצט האבן מיר נאך א דין, וואס איז טאקע וועגן דער ארגאניזאציע פון דער שטאט, אינטערעסאנטער דין, אבער איך טראכט דאס איז די, דאס איז דער הקדמה וואו עס קומט אריין. לא תסיג גבול רעך וואס די פריערדיגע דורות, דיינע פארגייער האבן געגרענעצט, האבן געשאפן, ווי ס'איז דא א ווערב פאר גרענעצן דא, איך ווייס נישט ווי מ'זאגט עס אויף ענגליש, אשר גבול, צו גרענעצן אים.

דער עיקר איז אז מיר האבן, ס'איז דא נאך איין יסוד'דיגע חלק פון אויפשטעלן א געזעלשאפט, ריכטיג, דאס איז מין לאנד, דאס איז דין לאנד, ס'קען זיין אפילו ווי שטעט וואס האבן גבולים, און יעדע שטאט געהערט צו עטלעכע משפחות אדער צו עטלעכע מענטשן אויף א געוויסע אופן, און די זענען געווען אויפגעשטעלט דורך די פריערדיגע, דורך די אבות, זיי האבן אויפגעשטעלט די גבולים צווישן שטעט.

די חשיבות פון אויפגעשטעלטע גבולים

אמאל מיינט איינער, אה לאמיר עס אויסטוישן, לאמיר גנב'ענען עטלעכע לאנד. ס'איז נישט נאר גניבה, ריכטיג, ס'איז נישט נאר ווי לאנד גניבה, ס'איז דא עפעס מער יסוד'דיגס דא. דו ביסט מזיז די גבולים וואס דיינע אבות האבן שוין מסכים געווען, און דאס איז ווי דער שלום, דער שלום, דער שלום פון א ארט איז געגרינדעט אויפן פאקט אז מענטשן זענען מסכים געווען אויף זייערע גבולים. איך וואוין דא, דו וואוינסט דארט, דאס איז מין חלקה, דאס איז דין חלקה. אויב מענטשן רוקן עס, דאס איז בעצם מחריב דעם יסוד'דיגן שלום, נישט נאר ווי איין נייע מעשה.

אזוי דאס איז איין אופן. איינער הרג'נט איינעם אמוויסנדיג, אומבאוואוסט. אדער ס'איז דא נאך אן אופן אין וועלכן מיר קענען וויסן אז עס איז נישט געווען באוואוסט. אמאל גייט איינער אין וואלד צו שניידן ביימער. און זיין האנט עפעס גליטשט פון דער האק וואס ער האלט צו שניידן דאס האלץ. און דאס מעטאל וועט פליען און געפינען זיין חבר, ריכטיג? הרג'נען זיין חבר בטעות.

אזוי דאס וויסן מיר עס איז נישט — קיינער — איך מיין, ס'איז ווי א קאנספיראציע. אויב ער האקט נאר האלץ און עס איז געווען אן עקסידענט, אן ארבעט עקסידענט וואו זיין האק איז געפליגן אין זיין חברס קאפ און האט אים אומגעבראכט. דאס זענען די מענטשן. דאס איז געווען דער מענטש וואס וועט גיין צו דער שטאט.

די סיבה פאר די שטעט: באשיצן פון דעם גואל הדם

און דער מענטש, ווי אין דעם שטייגער פון דעם ספר און עטלעכע אנדערע ווערק אין אנדערע אופנים, חזר'ט זיך איבער. פארוואס דארפן מיר די שטאט? ווארום דער גואל הדם וועט אים יאגן. ווארום זיין הארץ וועט זיין — דאס איז דער אופן צו זאגן ער וועט זיין אויפגערעגט, ריכטיג? ער וועט זיין כועס און ער וועט זיין גערעכט, ריכטיג? און ער וועט אים דערגרייכן. ער וועט אים כאפן. ווארום דער וועג וועט זיין ווייט.

אבער ער פארדינט נישט, ער האט נישט דעם דין פון טויט. ווארום דער דין פון טויט איז נאר פאר איינעם וואס איז א שונא, ריכטיג? וואס איז פארפלאנט. אבער דער מענטש האט אים נישט געשונא פון נעכטן. דעריבער פארדינט ער נישט טויט. דעריבער זאג איך דיר צו אפונדערן די דריי שטעט.

פארוואס ספעציפיש דריי שטעט

און ספעציפיש דריי. אויב ס'איז דא נאר איינס, קען נאך אלץ נישט זיין גענוג צייט. דער גואל הדם קען נאך אלץ דך געפינען. אזוי דארפסטו האבן דריי. אזוי ס'איז אלץ דא א שאנס פאר דעם מענטש אנטלויפן צו זיי.

הוראה פאר פארברייטערונג: צולייגן נאך דריי שטעט

און דעריבער, אויב השם וועט דיר געבן אפילו — מאכן דין לאנד נאך גרעסער — און ער וועט דיר געבן דאס גאנצע לאנד. און ווי די תורה פארגעסט קיינמאל נישט צו איבערחזר'ן דא: פארוואס וועט ער קריגן דאס גאנצע לאנד? ווארום דו וועסט טאן די מצוה. דאס וועט דיר געבן הצלחה אין דיינע מלחמות און אזוי ווייטער. און דו וועסט ליב האבן השם. און ער וועט דיר געבן הצלחה — דאן וועסטו האבן א גרעסערן ארט, דאן וועסטו צולייגן נאך דריי שטעט, אזוי אפילו אין דין פארברייטערטן לאנד, האסטו נאך אלץ דעם פלאץ.

און דאס ווייזט אונז זייער קלאר ווי עיר מקלט איז ווי א חלק פון דעם יסוד פון בויען א שטאט, פון בויען א מדינה. דו ווילסט עס מאכן גרעסער, מוזסטו מאכן אין דעם גרעסערן ארט די עיר מקלט, אזוי אז דער דין פון רציחה, אריינגערעכנט די אומזיסטיגע רציחה, אריינגערעכנט די רעגולאציע פון דעם עונש פון די נקמה איבער אומזיסטיגע רציחה זאל ווערן רעגולירט.

פארמיידן אומשולדיגע בלוטפארגיין

און ווי עס ענדיגט זיך, אזוי אז ריין בלוט, דם נקי, אומשולדיג בלוט זאל נישט ווערן פארגאסן אין דין לאנד, וואס השם גיט דיר, און דאן וועסטו האבן בלוט אויף דיר, עס וועט זיין בלוט שולד אויף דיר, אויב דו דערלויבסט רציחה. און א חלק פון דערלויבן רציחה, זעסטו דארט, מיר זענען ביי שריט דריי, ריכטיג? אחוץ פון, טאקע, נאר רציחה געשעענדיג איז שוין עפעס וואס דאס לאנד, אין עפעס א זינען, מוז מכפר זיין פאר. אבער אויב דו וועסט איצט דערלויבן די רציחה פון דעם מענטש וואס האט געהרג'נט אומזיסטיג, און דאס וועט נישט זיין מוצדק, דאן ווידער, וועסטו מוזן, וועסטו האבן די רציחה, די בלוט שולד אויף דיר. גוט?

דער פאל פון פארפלאנטע רציחה

דאך די ערשטע גרויסע פראבלעם איז שקר עדות. שקר עדות איז די גרעסטע ענין פאר א בית דין סיסטעם וואס איז בעיקר געגרינדעט אויף עדות. דעריבער דארפן מיר האבן זייער עקסטרעמע מיטלען צו האנדלען מיט מענטשן וואס גיבן שקר עדות. דאך דעריבער האבן מיר אויך דעם ענין פון שקר שבועה, וואס איז אן אנדער אופן פון באווייזן אז דו ביסט גערעכט אין דעם סארט קולטור, דעריבער ווערט דאס גענומען זייער ערנסט, און דאס זעלבע שקר עדות ווערט גענומען זייער ערנסט.

דער סדר פאר שקר עדים

אזוי דא האבן מיר עפעס זייער פשוט און זייער יסוד'דיג. אויב צוויי מענטשן קומען און גיבן שקר עדות, און עס גיט לפני ה', לפני הנהנים, לפני השופטים אשר יהיו בימים ההם, און מיר געפינען ארויס, ודרשו - השם זאגט נישט דא ווי, די דיינים טראכטן אויס אז דו ביסט געווען ליגן, דאך דער תלמוד האט עטלעכע פארמאליזאציע פון דעם, אבער ווידער פרובירן מיר עס צו לייענען אין דעם פשוט'ן זין - און וואס געשעט איז מיר טאן צום עד וואס ער האט געוואלט טאן צו זיין ברודער, צום שולדיגן לויט אים.

עין תחת עין אין דעם ענין פון שקר עדות

און דער דין דא ווערט גענומען, דאס איז א זייער עקסטרעמע דין, וואס איז פארוואס מיר באקומען די תוכחה אין סוף, ולא תחוס עינך, זאל דיין אויג נישט האבן רחמנות, דו זאלסט גיבן גענוי וואס זיי ווילן, נפש תחת נפש, עין תחת עין, שן תחת שן, יד תחת יד, רגל תחת רגל. דאס ווערט ספעציעל געזאגט וועגן דעם, און מיר פארשטייען דאס זייער גוט ווייל דאס איז די סארט, מיר רופן עס, זייער יסוד'דיג, די אפשרעקונג וואס מען דארף, ווייל אנדערש איז זייער שווער צו פארשטיין וואס איז דער פרייז פאר זיין א שקר עד, ריכטיג?

א שקר עד איז שטענדיג עפעס וואס האט נידעריגע ריזיקא און הויכע שכר. ווי אויב דו פארהאסט איינעם און דו גיבסט שקר עדות און דו פארזאכסט אים צו ווערן אומגעבראכט אדער באשטראפט געלטלעך אדער באשטראפט מיט מלקות און דעמאלט, ווייסטו, אין דעם ערגסטן פאל וועסטו באקומען עטלעכע קליינע קנס אדער עפעס.

די חכמה פון דער אפשרעקונג

אזוי דער דין דא, זייער קלוג און זייער שטרענג, מאכט די אפשרעקונג דא, ווייל עס גיט דעם פרייז פון זאגן עדות צו זיין דעם פרייז פון גענוי וואס דו ווילסט טאן. דו ווילסט הרג'ענען איינעם, זאלסטו וויסן אז דאס מיינט אז אויב מיר כאפן דיך זיין א ליגנער, ליגן, וועסטו ווערן אומגעבראכט אויף דעם זעלבן אופן וואס דו האסט געוואלט הרג'ענען יענעם מענטש, און דאס זעלבע פאר סיי וועלכע אנדערע עונש.

און דאך דעריבער מיינט דאס נישט דווקא נאר אויב דער מענטש איז אומגעבראכט געווארן. הלכה זאגט ספעציפיש אויב ער איז נישט אומגעבראכט געווארן, אבער דער עיקר איז, ווייל עס דארף זיין ספעציפיש וועגן דעם מעשה פון זאגן עדות אליין. דער מעשה פון זאגן עדות אליין דארף האבן דעם מדרגה פון ערנסטקייט, דעם מדרגה פון דער אפשרעקונג, אז עס זאל טראגן דעם משקל פון דער סארט זאך וואס דו פרובירסט צו טאן. אנדערש איז עדות א זייער שוואכע זאך צו פארלאזן זיך אויף, אזוי דארפן מיר די זייער עקסטרעמע מיטלען קעגן עס.

דאס איז דער פרק י"ט.

מיר זענען זייער געוואוינט צו וואוינען אין א ארט וואס האט שוין שלום, אזוי מיר פארשטייען דאס נישט, אבער אויב דו גייסט אין ערטער וואו ס'איז ווייניגער געזעלשאפטלעכע סדר אדער ווייניגער געזעלעכע סדר, וועסטו פארשטיין אז דאס איז א זייער וויכטיגע זאך. און דעריבער ריכטיג שפעטער וועלן מיר זען, ס'איז דא א ספעציעלע קללה, ס'איז דא א קללה, א פלוך פאר מענטשן וואס מסיג גבול, אזוי דאס איז אמאל שווער צו באמערקן, אזוי דאס איז דער דין, מיר זאלן דאס נישט טאן.

די דינים פון עדים

נאך איינס, און איצט זענען מיר צוריק צו כללי, דעם כללי'דיגן סדר פון משפט, דאס איז דער הויפט לעצטע חלק פון דעם פרק, און ס'איז די דינים פון עדות, די דינים פון ראי'. ווי ווייסן מיר אז עפעס איז געשען? ס'איז שטענדיג, ווען ס'איז דא א בית דין, ווען ס'איז דא א שופט, מוז מען וויסן וואס איז געשען, און דא גיט די תורה עטלעכע גבולים צו דעם.

די דרישה פון צוויי אדער דריי עדים

אזוי זאל מען נישט לאזן איין עד צו שטיין קעגן איינעם. מיט אנדערע ווערטער, מיר זאלן הערן צו איין עד אין דעם ענין פון סיי וועלכע עבירה, פון סיי וועלכע חטאת, און אויב דו טוסט, זאלסטו האבן לפחות צוויי אדער דריי עדים. און דאך דער הלכה קאמפט צו פארשטיין וואס איז צוויי אדער דריי עדים, אויב צוויי איז גענוג, דעמאלט וואס איז דער טעם פון דעם דריטן, אבער אין דעם פשוט'ן פשט איז נישט שווער צו פארשטיין. דער עיקר איז איין עד איז נישט גענוג, צוויי אדער דריי לפחות. דער עיקר איז דאך דריי איז בעסער ווי צוויי, אפשר קענען מיר אריינגיין אין אונטערשיידלעכע, און הלכה איז זייער פארמאל, ווי די דינים פון ראי' זענען זייער פארמאליזירט, אבער אפילו אין מציאות ארבעט עס נישט טאקע אזוי.

מענטשן ווערן אמאל צעמישט, זיי מיינען ווייל ס'איז דא אזעלכע פארמאלע דינים אין דער גמרא דאס מיינט אז אזוי ארבעט בית דין טאקע. בית דין ארבעט נישט טאקע אזוי, און זיי זענען נישט געמיינט צו ארבעטן אזוי, און דעריבער האבן מיר צוויי אדער דריי עדים. אזוי דער עיקר איז ס'איז דא אומאפהענגיגע באשטעטיגונג, מיר פארשטייען דעם סברא פון דעם. איין מענטש קען האבן געחלומ'ט עס אדער עפעס, דו האסט צוויי, דעמאלט האסטו עטלעכע אומאפהענגיגע באשטעטיגונג אז עס איז טאקע געשען, דריי איז נאך בעסער. און דאך ווי אזוי גענוי אויסצוטראכטן דאס, דאס איז די עבודה פון די דיינים אדער די מענטשן וואס מאכן די כללים אויסצוטראכטן גענוי וואס צו טאן.

דער דין פון שקר עדים

איצט איז דא נאך איין זייער וויכטיגע דין וועגן עד. דאך די גרויסע פראבלעם מיט א בית דין וואס פארלאזט זיך בעיקר אויף עדים, ספעציעל אין יענע צייטן, היינט פארלאזן מיר זיך זייער אויף דאקומענטן, איצט האבן מיר ווידעא און אנדערע סארטן ראיות, פיזישע ראיות, און שוין אין תלמוד און חז"ל האבן מיר פיל פארלאז אויף פיזישע ראיות פון פארשיידענע סארטן, ספעציעל שטרות און אזעלכע זאכן. אין דער תורה געפינען מיר נישט אז ס'איז נישט טאקע קיין רמז אין קיין דינים צו פיזישע געשריבענע שטרות אדער עפעס אזעלכעס. בעצם אלע דינים זענען אפהענגיג אויף מויל עדים, לעבעדיגע עדים, און דאס עפנט אונז אויף צו פיל פארשיידענע פראבלעמען.